

UDK: 070.46(497.11=924)*1850/1900*
323.12(497.11=924)*1850/1900*
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. 2. 2001.

Židovi u srpskom tisku u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća

MATO ARTUKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, podružnica Slavonski Brod,
Slavonski Brod, Republika Hrvatska

U radu se analizira kako su prikazani Židovi u srpskom tisku u Hrvatskoj. Na temelju analize nameće se zaključak da srpski tisak smatra filosemitstvo Hrvata jednim od bitnih uzroka hrvatsko-srpskih sukoba. Židov je u srpskom tisku predstavljen kao duhovna i tjelesna nakaza, spremna na svako zlo da dođe do cilja: vladanja svijetom.

Uvod

Antisemitizam u Hrvatskoj tema je koja svojom važnošću nadilazi broj znanstvenih priloga koji su joj posvećeni. Pođemo li od preteške sudbine Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, jasno moramo reći da Hrvatsku nije mimoišao antisemitizam, tragična pojava u našoj narodnoj povijesti. Neka od pitanja koja istraživača mogu pri tome zanimati su: Gdje su korijeni antisemitizma u Hrvatskoj? Imaju li žalosni događaji za vrijeme Drugoga svjetskog rata kontinuitet? Katrin Boeckh, istražujući povijest Židovske vjerske općine u Zagrebu od 19. st. do 1941., smatra da “o nekom duboko ukorijenjenom antisemitizmu u Hrvata nema ni riječi. Hrvati dosta kasno dolaze u dodir sa Židovima, a njihova su nastojanja u to vrijeme u prvom redu bila usmjerena na priznanje vlastite nacije od Mađarske i Austrije”.¹ Ivo Goldstein drži da “autorica preko vrlo osjetljivih problema prelazi isuviše olako”.² U svojem prilogu “Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj” za razdoblje koje je nazvao “tradicionalnim” antisemitizmom spominje nekoliko događaja protiv pojedinih Židova u Zagrebu i Dubrovniku i nekoliko protužidovskih invektiva, od kojih je najslavnija ona vezana uz tobožnje

¹ Katrin BOECKH, “Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP) br. 1/1995., 36

² Ivo GOLDSTEIN, “Antisemitizam u Hrvatskoj”, *Antisemitizam holokaust antifaišizam*, Zagreb 1996., bilj.1, 12.

ubojstvo kralja Zvonimira.³ Za razdoblje koje naziva “modernim” antisemitizmom, koji se razvija stvaranjem suvremenih nacija u 18. i 19. st., Goldstein se kao izvorom pozabavio manje poznatim listovima s kraja 19. i početka 20. st. (*Hrvatski radnički glas, Glas naroda*). Listovi su bili pod utjecajem dr. Grge Tuškana, jedinog ustrajnog antisemita među pravašima, koji je zbog svojih nazora izazivao podsmijeh u Saboru. Autor zaključuje da su sve antisemitske struje i pojedinci u Hrvatskoj u 19. stoljeću (od kršćanskih socijalista, grupe oko Tuškana do S. Radića kod kojega u početku djelovanja nalazimo antisemitskih nastupa) igrali marginalnu ulogu.⁴ Pa i sama činjenica da se najžešća antisemitska buka diže u Sisku, gdje je velik utjecaj dr. Tuškana, a ne u Zagrebu koji uglavnom određuje vrijednosne pojave u Hrvatskoj, jasno govori da je u nas pojava antisemitizma ovisila o pojedincu i da nije imala korijena u 19. stoljeću, na kojem bi narasle strahote koje su se dogodile 1941.-1945. U Zagrebu Židovi zauzimaju važna mjesta u društvu, a ima primjera gdje su upravo oni vođe najrodoljubnijih hrvatskih stranaka (Brod na Savi).⁵ Protivnici frankovaca dapače tvrde da su Židovi u cijeloj Hrvatskoj glavni pretplatnici frankovačkog tiska.⁶

U istraživanju problema antisemitizma u Hrvatskoj učinjeni su tek prvi koraci. Predstoje velika arhivska istraživanja i analize najvažnijih novina u Hrvatskoj: *Obzor*, u kojem smo nailazili i na antisemitske istupe i na oduševljenje filosemitstvom. Glasila svih struja Stranke prava jednako privlače znatiželju. U *Slobodi*, glasilu Stranke prava, u njezinom rusofilskom razdoblju, optužuju se Židovi da podmeću požare po Rusiji, da izazivaju netrpeljivost među narodima u bečko-peštanskim novinama, koje drže u svojim rukama.⁷ Važno bi također bilo proučiti stajališta istaknutih pojedinaca. U literaturi su istraženi nazori Strossmayera i Račkoga iz vremena kad su se posebno angažirali u borbi protiv okružnice Vlade iz 1884., koja je dopustila mogućnost prijelaza na židovsku vjeru radi braka. U pismu od 21. studenog 1886. Strossmayer je pisao Račkom da “vječito Slovo Božije, put učinjeno, na križ pribijeno i uskršlo, mrze, proganjaju i sveudilj na križ pribijaju žudije od dvije hiljade otprilike godina, do dana današnjega”.⁸ Strossmayer se znao i vrlo lijepo izražavati o Židovima, što ćemo vidjeti iz priloga koji slijedi.

³ Isto, 13.

⁴ Isto, 27.

⁵ Žalosna je činjenica da su djeca i unuci tih velikih hrvatskih rodoljuba završili u Jasenovcu.

⁶ Stjepan MATKOVIĆ, “Novinstvo Čiste stranke prava. Prilog poznavanju pravaškog tiska”, ČSP 3/2000., 491.

⁷ Mirjana GROSS, *Izorno pravaštvo*, Zagreb 2000., 542., 554., 558..

⁸ *Korespondencija Rački - Strossmayer*, knjiga III, Zagreb 1930., 235.; Usp. i M. GROSS, n. dj., bilj. 4., 594.; Mario STRECHA, “To je na svaki način pravi škandal”, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999., 219.-236.

Dok je antisemitizam u Hrvata u Hrvatskoj privukao na sebe barem prve poglede istraživača, antisemitizam Srba u Hrvatskoj tek je naznačen kojom usputnom napomenom.⁹ Tom temom želimo se pozabaviti u ovom radu. Smatramo je višestruko zanimljivom. Ponajprije ona nije, kao što rekosmo, bila čest predmet istraživanja naše historiografije. Uz to, u odnosima Hrvata i Srba, kao ključnim odnosima za razumijevanje naše povijesti posljednjeg stoljeća, otkriva nam činjenice koje su veoma važne za te odnose. Uz različite državne koncepcije, kao bitni ideološki element za razumijevanje hrvatsko-srpskih sukoba, hrvatsko-židovski i srpsko-židovski odnosi bacaju veoma važan snop svjetlosti na nacional-nopolitičku pozornicu druge polovice 19. stoljeća.

Jedna velika povijesna nepravda prema Židovima u Hrvatskoj ispravljena je zakonom od 21. listopada 1873. te 28. listopada iste godine kada je proglašena u Saboru kraljeva sankcija zakonske ravnopravnosti Židova.¹⁰ Time je završena jedna inicijativa, koju je Rauchova vlada započela u Saboru 1868-1871. Na kraju saborskog razdoblja, na 98. sjednici toga Sabora, 4. siječnja 1871., Vlada je podnijela osnovu zakona "kojom se ustanovljuje ravnopravnost Izraeličanah s ostalimi sljedbenici priznatih vjerozakonah".¹¹ Osnova je trebala biti stavljena na dnevni red budućeg Sabora. Vladini protivnici su joj predbacivali taktičku funkciju, kao preporuku za buduće izbore. Sabor izabran u siječnju 1872., u kojem je većinu izborila Narodna stranka, bio je raspušten. Mađaroni su na novim izborima opet pretrpjeli poraz, te se novi Sabor sastao 15. lipnja 1872. ponovno s opozicijskom većinom. Na ovim izborima, prema tvrdnjama varaždinskog zastupnika Dragutina Pusta, Židovi su mahom glasovali za hrvatsku opoziciju. Pust je predložio da Sabor na sljedećem zasjedanju uzme u raspravu osnovu zakona o ravnopravnosti Židova.¹² Saborski zakonotvorni odbor, na čijem je čelu bio dr. Marijan Derenčin, predložio je Saboru na raspravu zakonski članak "kojim se ustanovljuje ravnopravnost Izraeličanah sa sljedbenici ostalih, u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerozakonah". Po tom zakonskom prijedlogu priznaje se Židovima u Hrvatskoj sloboda prakticiranja vjere, kao i puna politička i građanska ravnopravnost s građanima drugih zakonom priznatih vjera (čl. 1.). Državi je ostalo pravo vrhovnog nadzora u pogledu bogoštovnih poslova, kao što "ostaje nestegnut njezin zakoniti upliv u nastavne poslove izraelitičke" (čl. 3.). Provedba zakona povjerava se

---

⁹ M. GROSS, n. dj., 575.; Ista, "Ravnopravnost bez jednakovrijednosti", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb 1998., 123.; I. GOLDSTEIN, n. dj., 18; Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb 1991., 51., 102., 244.; Isti, "Vrač Pogadač - prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj", *Povijesni prilozi*, 10/1991., 185.-186.

¹⁰ *Saborski dnevnik 1872-1875, I*, Zagreb 1875., 966.; usp. Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992., 419.

¹¹ *Saborski dnevnik 1868-1871*, Zagreb 1871., 1228.

¹² *Saborski dnevnik 1872-1875*, nav. dj., 401.-402.

banu (čl. 4.).¹³ U popratnoj riječi Derenčin je izrekao važnu istinu u koju se općenito vjerovalo: "Da Izraeličanin, ostajući vjeran vjeri otaca svojih, može biti i vjeran sin domovine svoje, to se kod nas obćenito misli" Ovim zakonom, mi ćemo, gospodo, izraziti nazore naroda našega, i kao što imadoh čast već reći, uzakoniti što u našoj zemlji već biva".¹⁴ Uz samo dvije neznatne ispravke osnova je primljena bez rasprave i predstavljala je "novu eru" za Židove u Hrvatskoj. Od tada su se mogli nesmetano naseljavati, razvijati gospodarsku i svaku drugu aktivnost. Njihov utjecaj na svim područjima života postajao je sve važniji. Njihov doprinos hrvatskom gospodarskom, prosvjetnom, kulturnom, političkom i znanstvenom području osobito je velik.

Odnos hrvatskih stranaka prema Židovima, sudeći posredno iz srpskih političkih glasila, bio je puno bolji od korektnoga. To vrijedi barem za razdoblje posljednja dva desetljeća 19. stoljeća, koje je bogatije izvorima.

Židovi nisu činili velik postotak hrvatskoga stanovništva. U Ličko-kravaskoj županiji u posljednja tri desetljeća 19. st. jedva ih je bilo desetak. Ni u jednom kotaru ove županije nije ih bilo više od pet. U Modruško-rijekoju županiji bilo ih je 1880. godine 89, 1890. god. 258, i 1900. god. 335. U Varaždinskoj županiji u svim kotarima bilo ih je 1880. god. 862, u samom gradu Varaždinu 558 (5,38% ukupnog stanovništva). Desetljeće poslije u kotarima je bilo 955 Židova, a središte županije je imalo 630 Židova (5,69%) Na kraju stoljeća kotari su imali 886 Židova, a Varaždin 718 (6,24 %). Kotari Zagrebačke županije 1880. imali su 594 Židova, gradovi Karlovac, Petrinja i Sisak 516, a grad Zagreb 1286 (4,40 % ukupnog stanovništva). Desetljeće poslije kotari imaju 682 Židova, spomenuti gradovi 640, a Zagreb 1942 (5,01 %). Na kraju 19. st. u kotarima je bilo 690 Židova, gradovima 717, a u Zagrebu 3.195 (5,53 %) Židova. U Bjelovarsko-križevačkoj županiji 1880. bilo ih je 810. U gradovima (Bjelovar, Koprivnica, Križevci) 653. Godine 1890. županija je imala 1138 Židova, a spomenuti gradovi 857 (4,97 % ukupnog stanovništva). Desetljeće poslije u županiji je bilo 1349 Židova, a u gradovima 918 (5,81 %). Kotari Virovitičke županije 1880. su imali 2.228 Židova, 1890. 2.880, a na kraju stoljeća 2.972 Židova. Grad Osijek imao je 1880. 1.493 (8,20 % ukupnog stanovništva), 1890. 1.585 (8,01 %), a 1900. 2.027 (8,80 %) Židova. Kotari Požeške županije imali su 1880. godine 1.918 Židova, desetljeće poslije 1.417, a na kraju stoljeća 1.674. Grad Brod i Požega u Požeškoj županiji imali su 1880. 419 Židova (5,42 % ukupnog stanovništva), desetljeće poslije 511 (5,66 %) a na kraju stoljeća 700 (6,07 %). U kotarima Srijemske županije 1880. živjelo je 3.515 Židova, 1890. 2.961, na kraju stoljeća 3.017. U gradovima Karlovcima, Mitrovici i Petrovaradinu na početku promatranog razdoblja živjelo je

---

¹³ Isto, 728.

¹⁴ Isto, 641.

118 Židova, u Zemunu 589 (4,97 % ukupnog stanovništva). Godine 1890. u kotarima je bilo 2.961, u navedenim gradovima 136, u Zemunu pak 662 (5,16 %) Židova. Na kraju 19. st. u Županiji je živjelo 3.017 Židova, u gradovima 191, dok je Zemun imao 638 (4,39 %) Židova. Ove nam brojke otkrivaju sljedeće činjenice: broj Židova u Hrvatskoj nije bio velik. Prema popisu iz 1880. u Banskoj Hrvatskoj bilo je ukupno 1.892.499 stanovnika. Od toga je bilo 14.658 Židova, što je činilo 0,77 % stanovništva. Na kraju 19. stoljeća bilo je 20.776 Židova od 2.400.766 stanovnika, što je iznosilo 0,83 % stanovništva Hrvatske, ali u gradovima su činili između 4 i 8%. Prema navikama na kojima su ustrajavali, Židovi su činili relativno najobrazovaniji dio hrvatskog stanovništva. Gotovo da među njihovom djecom nije bilo onih koji ne pohađaju školu, dok su vlasti imale silne probleme s hrvatskim i osobito srpskim roditeljima oko redovitog slanja djece u školu. Broj nepismenih u njih je najmanji (godine 1880. 23,42 % muškaraca i 33,94% kod žena. U isto vrijeme nepismenost u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji iznosila je oko 75 %).¹⁵ Smireniji život i sređenije imovinske prilike vidljive su u svaki-dašnjoj obiteljskoj praksi Židova. Analiza izvora pokazuje da se u Hrvata i Srba mladi rano žene, između 15. i 19. godine (Srпкиnje se udaju i s 14 godina). U većem postotku stupaju u toj dobi u brak Srbi (3,7 % prema 2,8 % Hrvata). Loše posljedice ove prakse su često isticane. U dobi od 20. do 29. godine života sklapa se najviše brakova (u Srba 55,1 %, u Hrvata 47,8 %). U dobi od 30. do preko 60. godine života broj oženjenih je u Hrvata za 5-6 % veći nego u Srba. Pokazatelji su jednostavni: Srba je više udovaca, oni postaju udovci ranije nego katolici ili pripadnici drugih konfesija, napose Židovi. Usporedimo li ove podatke sa životnim prilikama u Židova, vidjet ćemo znatne razlike. Ponajprije, Židovi se kasnije žene. Oženjenih mladića od 20. do 29. godine oženjeno je tek 23,8 %, dok je u pravoslavnih i katolika taj postotak, kao što smo vidjeli, znatno veći. Udovaca je u svakoj dobi puno manje nego u dvije kršćanske religije. U kreativnoj i još uvijek reproduktivnoj dobi od 30. do 39. godine u Židova je 0,4 % udovaca, u zrelih stvaralačkim godinama od 40. do 49., ima ih 1,4 % prema 3 % u katolika odnosno 6 % u pravoslavnih; 4,4 % i 18,6 % su udovci u razdoblju od 50. do 60. godine i preko 60. godine života, u usporedbi s 8,2 % i 25,6 % u katolika, te 13,3 % i 32 % u pravoslavnih.¹⁶ Sve to odaje sređenije životne prilike u Židova i napose povoljniji položaj žene u obitelji. Židovi su po zvanju ponajviše poduzetnici, trgovci, ljekarnici, liječnici, novinari, odvjetnici, bankovni činovnici, umjetnici. Najveći broj bavi se trgovinom, u kojoj su bez svoje volje, zbog stoljetne diskriminacije. Ta će ih diskriminacija osposobiti da se kasnije puno lakše priviknu na nove načine privređivanja i prirede "osvetu" za nepravde koje su pretrpjeli. I još jedan hvale vrijedan rekord drže. Iz statistike o kriminalitetu vidimo da su od 100 osoba osu-

¹⁵ M. GROSS, A. SZABO, n. dj., 422.

¹⁶ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I, 1905, Zagreb 1913., 23.

đenih za zločine u Banskoj Hrvatskoj katolici počinili 56,01 % kriminalnih djela, što je znatno ispod njihova udjela u stanovništvu, da su pravoslavci počinili 42,24 % kriminalnih djela, što znatno nadmašuje njihovu brojnost u Hrvatskoj, grkokatolici 0,38 %, a Židovi tek 0,37 %. Dakle, relativna kriminalnost najveća je u stanovnika pravoslavne vjere, a najmanja u Židova.¹⁷

Filosemitstvo Hrvata: uzrok hrvatsko-srpskih sukoba

Trajna činjenica koju možemo jasno vidjeti na stranicama srpskog tiska je optužba Hrvata zbog filosemitstva, koje ne samo da ugrožava hrvatsko-srpske odnose, nego izravno pridonosi njihovim sukobima. Dapače, filosemitstvo Hrvata, prema pisanju srpskog tiska, jedan je od glavnih uzroka hrvatsko-srpskih sukoba. Antisemitizam je trajni element u ideološkoj strukturi svega srpskog novinstva i cjelokupne izdavačke djelatnosti. Posebno je karakterističan za Srpsku samostalnu stranku i Radikalnu stranku. Oko najutjecajnijih srpskih listova (*Srbobran*, *Vrač Pogodač*, *Privrednik*, *Srbini*) okupili su se ljudi različitih zanimanja i različita regionalnog podrijetla. Prednjačili su odvjetnici, svećenici, posjednici. Veleposjednici su također pružali dragocjenu pomoć. Značenje trgovaca i obrtnika za razvitak srpskih ekonomskih, a zatim i nacionalnih ustanova je nada sve veliko. Iz ovih krugova i obitelji podrijetlom je najveći broj oduševljenih pobornika nacionalne propagande. No, uz to je npr. *Srbobranu* izravnu, veliku pomoć pružala i srpska radicalska vlada,¹⁸ a *Vrača Pogodača* financirao je vjerojatno crnogorski knez i Kallay.¹⁹ Srpska vlada je, ne samo novčano podupirala *Srbobran*, nego je bdjela nad Srpskom samostalnom strankom i slala svoje ljude u Zagreb, koji su iz središta Hrvatske zagovarali antihrvatstvo i velikosrpsku ideju. Najbolji primjer za to je Sima L. Lazić.²⁰

List *Vrač Pogodač* izrazito je antisemitski i antihrvatski. U tom listu, kao i u drugim srpskim listovima, su npr. termini "čivutski" i "hrvatski" uvijek u simbiozi. Kao što je sve hrvatsko bogalj, nula, sve židovsko je pokvarenost, trulež. U rječniku npr. gospičkog *Srbina*, koji je uređivao paroh Petar Krajinović, teško je naći nešto osim optužbi i grdnji za one koji se "ortače protiv nas s Čivutima i Bog te pita s kime". "A da li je Čivutarija kadra usrećiti Hrvate i Hrvatsku "veliku" i "malu" o tome nećemo mi da govorimo." Za *Srbina* su Židovi nadasve podmukao i pohlepan narod, koji gleda izazvati i iskoristiti neslogu raznih naroda, pa tako i Hrvata i Srba, da bi iz te mržnje "napunili svoje džepove". Ne vidimo ni jednu riječ objašnjenja za ove tvrdnje po kojima bi Židovi bili uzrok

¹⁷ Fran VRBANIĆ, "Kriminalitet žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji", *Rad JAZU*, knj. 82, Zagreb 1885., 196.

¹⁸ M. ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, n. dj., 203.

¹⁹ Isti, "Vrač Pogodač", n. dj., 170.-171.

²⁰ Isti, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, n. dj., 203.-204 . bilj. 186.

hrvatsko-srpskog sukoba. Budući da su se Židovi prilagodili novoj domovini, stupili u njezine gospodarske i političke organizacije, nadmašili Srbe u prilagođavanju novim uvjetima gospodarstva, izražavali se javno i u svojem radu kao hrvatski patrioti, *Srbini* je našao za potrebno njih napasti, da bi nečim optužio "trećega", pokazao čak ponekad i razumijevanje prema Hrvatima, a sa sebe skinuo svu odgovornost za sukobe koji neće izazvati male posljedice u povijesti obaju naroda.²¹

I *Privrednik*, koji je znao biti strpljiv u političkim sukobima, Hrvatima nije mogao oprostiti filosemitstvo izraženo na mnoge načine, osobito u hrvatskom gospodarstvu, napose u bankarstvu, gdje su sve "mahom Čivuti". Tako je, prema pisanju *Privrednika*, Hrvatska postala prava židovska oaza.²²

Događaji u rujnu 1902. bili su vrhunac hrvatsko-srpskog sukoba. Svi srpski listovi, pa tako i *Narodnost* Toše Bekića, koji je Ugarska vlada obasula mnogim privilegijama, jednostrano su osuđivali hrvatsku stranu za te događaje. Antisrpski izgredi za srpski tisak, pa tako i za *Narodnost*, bili su izraz tradicionalne hrvatske mržnje bez razloga. No *Narodnost* je ipak htjela donekle ublažiti hrvatsko-srpski sukob uvodeći na pozornicu "trećega" i sugerirajući njegovu krivnju. Poslije demonstracija odnosi su dugo bili vrlo zategnuti, tako da su hrvatska kulturna društva i institucije (Glazbeni zavod, Hrvatsko pjevačko društvo "Kolo") uskraćivali svoje prostore za svetosavske besjede i druga srpska slavlja. "I da ova jadna slika bude potpuna pomalja se u isto doba iz svoje smrdljive kaljuge gnusna semitska nakaza i na svoja žvalava neoprana usta sme da dovikne rođenoj braći Hrvatima: "A zar su im se već osušile suze od lanskih septembarskih događaja? Zar se više ne tuže nego im je do tanca?"²³ Ta "gnusna semitska nakaza žvalavih neopranih usta" vjerojatno je bilo *Hrvatsko Pravo*, glasilo Čiste stranke prava.

Da bi pokazao odakle prijeti glavna opasnost Hrvatima, i kamo ih je dovelo njihovo prijateljstvo sa Židovima, *Srbobran* uvijek ponovno nabraja židovske trgovine po hrvatskim mjestima, a posebno u središtu Hrvatske, Zagrebu, nabraja članove hrvatskih trgovačkih društava u kojima prevladavaju Židovi. *Srbobran* je ovako interpretirao pisanje *Hrvatske sloge* (br. 6. od 1899.): "Hrvati ne treba da se boje Čivuta, jer im nisu opasni. Pa zatim - gle čuda! - ističe se domoljublje hrvatskih Čivuta nad domoljubljem ovozemskih Srbalja" Zbilja je žalosno da stražari javnog života hrvatskog, da njihove žurnaliste mogu tako neosnovane i plitke sentencije izbaciti, kao da Hrvatskoj ne prijeti nikakva opasnost od židovstva, i toplo preporučivati filosemitstvo. E ti ljudi nisu onda nikada

²¹ "Prva riječ i - poruka", *Srbini*, 1. (13.) XI. 1898, 1.; "Na biljezi", Isto, 1. (13.) II. 1899., 6.; "Izrailju - mi hoćemo da živimo bez tvoje pomoći", Isto, 16. (28.) VI. 1899., 15.

²² "Hrvatska velika banka", *Privrednik*, 15. (27.) X. 1898., 2.

²³ "Ružne pojave", *Narodnost*, 16. II. (1. III.) 1903., 14.

vidjeli, kako zmija sisa žabu, jer da su to ikada vidjeli, bez sumnje bi se pri tom žalosnom prizorju sjetili i svoje domovine, pa bi se i zapitali: ko njihovoj domovini najslađi sok sisa” I ako bi realno i trezveno promislili odgovor na ovo putanje, zar bi mogli nespomenuti, da su Židovi opasali ovu zemlju, te da joj sišu slatke sokove”.²⁴ *Hrvatska*, glavno glasilo Stranke prava, također potvrđuje svoje filosemitstvo odbacujući “od naše stranke ruglo i sramotu, na one koji nam je podmeću i koji se napinju da nam dokažu da mi slijedimo prekodravske primjere protiv Izraeličanima” Uvjereni smo da ovako podle denuncijacije ne mogu, nego potisnuti naše sugrađane Izraeličane u narodno kolo, u redove pravih patriota”, odgovara *Hrvatska* na vijesti *Narodnih novina*, glavnoga glasila Narodne stranke (br. 122. od 1887.), da su članovi Stranke prava u Varaždinu i Koprivnici prijetili Židovima ako ne budu glasovali za opoziciju.

Na drugom mjestu *Srbobran* piše: “Ko je jutros na ulicu izašao, taj je morao pomisliti, norma je (? M.A.). Sav Zagreb pust, svi dućani, sve radnje i trgovine zatvorene, ne otvara se, ne miče se ništa. Mrtvo je, pusto je svud, a na Zrinjvcu vri i kipti od cilindra, ispod kojih, a iz crnog odijela vire grdni kukasti nosovi. Roš hašana (čivutska nova godina) je, a na take dane je hrvatski Zagreb pust, mrtav, ne radi se, svetkuje se” Tako se i zagrebački “Purimball” računa među najodličnije zagrebačke zabave. Dok Hrvati izbjegavaju svetosavske besjede, “računaju npr. za veliko odlikovanje ako ih pozovu na to narodno hrvatsko slavlje” tako se nadmeću braća, ko će prvi, kićeniji i bolje parfimiran, pokazati se na bratskom purimballu”.²⁵ *Srbobran*, kao najutjecajnije glasilo Srba u Hrvatskoj, uvijek je ismijavao Hrvate zbog njihova filosemitstva, smatrajući ga naivnošću koja ne prepoznaje opasnost. Kakvu Hrvati vode politiku prema Židovima, ismijavao se *Srbobran*, nastat će na kraju jedno carstvo “koje će se zvati Velika Hrvatska - naseljena samim sinovima Judinim”.²⁶ Glasilo samostalaca glasno je izrazilo činjenicu hrvatskog filosemitstva: “Poznata je i svakidanjim iskustvom osvjedočena žalosna istina, da naša mila i jednokrvna braća Hrvati u svakome, pa i u Čivutinu traže bližeg brata i prijatelja, nego u bratu svome Srbinu”. Hrvati su stvorili front prema Srbima, daleko su od osjećaja za primjer Slovenaca, koji su onemogućili širenje Židova i govore o “židovskoj iredenti”. U Hrvata osjećaja za tu opasnost nema “tako da je i sam Štrosmajer svoje vlastelinstvo načičkao Židovima i drugim tuđincima”. Kao dokaz filosemitstva *Srbobran* je naveo i stipendiju sina nadrabina Hosee Jacobia od 1200 for za berlinsko sveučilište, koju mu je “uz toliko Srba i Hrvata” osigurao I. Kršnjavi. Uz to, čekalo ga je i mjesto profesora ekonomije na Zagrebačkom sveučili-

²⁴ “Denuncira nam se ekonomski rad”, *Srbobran*, 9. (21.) III. 1899., 29.

²⁵ “Zagreb izumro”, Isto, 24. VIII. (5. IX.) 1899., 100.; “Agramer Purimball”, Isto, 22. II. (7. III.) 1901., 42.

²⁶ “Šilo za ognjilo”, Isto, 30. III. (11. IV.) 1891., 13.

štu.²⁷ Židovskim metodama, što Hrvati ne osjećaju, ne može nitko odoljeti te će hrvatski trgovci “biti pregaženi, a uza njih pašče i Srbi trgovci, koji još nijesu pali” Tako će sasvim nestati domaćeg trgovačkog staleža, koji odgovornim patriotima neće upozoravati na židovsku iredentu”. Hrvatsko zagorje su “već Čivuti poklopili” i stara plemićka dobra prelaze jedno za drugim u “čivutske ruke”. “Ali to “braća” ne vide i ne zarezuju; glavno da je “otadžbenička svijest u Hrvata Mojsijevaca čvrsta”, pa “Bog i Hrvati” i udri složno na “Vlahe””.²⁸ Kad je predstavljao židovske predstavnike iz Hrvatske na sveopćem cionističkom kongresu u Londonu 1900., *Srbobran* je uz rabina H. Jacobia, kojega je samo spomenuo, predstavio i Edmunda Kolmara koji je bio “potpredsjednik trgovačke komore zagrebačke, Hrvatske štedionice, Hrvatsko-slavonske hipotekarne banke, Hrvatske komercijalne banke, predsjednik hrvatskog paromlina, jednom riječju, duša i perjanica hrvatske misli, hrvatskog napretka”.²⁹ Nabrajajući funkcije ovoga čovjeka *Srbobran* je htio ismijati hrvatsku privrednu politiku u kojoj Židovi igraju tako veliku ulogu. Ne samo na području gospodarstva nego u svakoj prilici srpski tisak ne propušta priliku da radi sklonosti prema Židovima, s ogorčenjem ismijava Hrvate. Ante Starčević i Mihovil Pavlinović nisu se ženili, ali su našli nasljednike: prvoga je naslijedio “najveći živući Hrvat Čiva Frank, a Pavlinovića čak dvojica: Hugo Kohn i Bernhard Kohn, koji su tražili da svoje prezime promijene u Pavlinović”. *Srbobran* je iz te činjenice izveo kombinatoriku, koja nema nikakve veze s povijesnom stvarnošću. “Starčević-Pavlinović Hrvati se od srpske krvi odrodiše, a Frank-Kohn Hrvati biće prave Zvonimirove i Krešimirove žice”. Tako će ime “pokojnoga podgorskog pustinjaka, fratra Mihovila Pavlinovića biti sačuvano u pravim hrvatskim korenikama”.³⁰

Poznata svetojeronimska afera, u kojoj se osporavalo da se Zavodu sv. Jeronima u Rimu da hrvatsko ime, okupila je mnoge Hrvate na mitingu u Zagreb. Među organizatorima skupa bilo je i mnogo Židova. “Klerikalni “Hrvati mojsijeve vjere” - to je najnoviji specijalitet zagrebački i triumf hrvatske klerikalne politike”,³¹ pisao je *Srbobran*.

Za većinu srpskog tiska hrvatska kultura nije ni postojala, osobito ona iskonska, slavenska. Instrumenti, nošnja, igre (pa i popularna igra Sinjska alka) dio su srpske baštine. Narodne običaje Hrvati nemaju. “Ako ih je i bilo, poništila ih je zapadna kultura, i Hrvati nemaju danas ni origi-

²⁷ “Svađa u zagrebačkom Izrailju”, Isto, 5 (17.) I.1895., 2.

²⁸ “Različite vijesti”, Isto, br. 88/1892.; “Najopasnija Irredenta”, Isto, 16. (28.) VII. 1898., 83.; “Čivutska osvajanja”, Isto, 11. (23. V.) 1899., 55.

²⁹ “Hrvati na čivutskom (zionističkom) kongresu u Londonu”, Isto, 5. (18.) VIII. 1900., 171.

³⁰ “Potomstvo Mihovila Pavlinovića”, Isto, br. 109/1901.; “Nov Hrvat”, Isto, br. 138/1901.

³¹ “Ko hoće da utješi sv. oca papu?”, Isto, 25. 8. (7. IX.) 1901., 184.

nalnih narodnih melodija, ni svirala, ni igara, ni kola, kao što imaju Srbi. Nemaju ničega". Uz sve ovo Hrvati nemaju svog jezika. Nemaju "nikakvih specijalno svojih pogleda na svet (u veri, običajima, vaspitanju), nikakve nacionalne umetnosti ni književnosti". Sve su kod njih stvorili i vode tuđinci, ponajprije Židovi, koje Hrvati "primaju raširenih ruku", dok ih Srbi odbijaju. *Srbobran* nije propuštao ni jednu priliku da pokaže Hrvatima neznatnost njihove kulture i ogrezlost u "čivutstvu". Ovdje iz *Srbobrana* donosimo samo jedan od mnogih primjera za ovu tvrdnju. Ovaj list je s posebnim zadovoljstvom donio popis nagrađenih članova Saveza hrvatskih pjevačkih društava među kojima je mnoštvo Židova.³² Hrvati nemaju tradiciju, hrvatska kultura, po mišljenju najutjecajnijih srpskih stranaka, osuđena je na smrt kao i narod koji je degeneriran, demoraliziran. Sve je tu bez imena i vrijednosti, lica u hrvatskoj povijesti bez osobnosti i značaja. Sve što je vjekovima stvarano, u rukama nacionalnih narcisa oko *Srbobrana*, *Vrača Pogodača* i *Srbina* je omalovaženo, nagršeno, naruženo, ako nije posrbljeno. Hrvati nemaju ništa osim obveze da se kaju.

Već smo ranije istaknuli odavno poznatu činjenicu da je druga polovica 19. st. vrijeme odvajanja Hrvata i Srba na svim područjima. To je vrijeme nove, više faze nacionalne integracije i stvaranja građanskog društva. Tako su nastajala posebna hrvatska i srpska gospodarska društva. U Novom Sadu Srbi su stvorili "Srpsko trgovačko udruženje", kojemu su pristupili i mnogi Srbi iz Hrvatske, za što je Hrvatsko trgovačko društvo požalilo kao za činom koji pravi još veći raskol. No, *Srbobran* opravdava taj čin činjenicom da su sva hrvatska društva u židovskim rukama. "Ukazujemo samo na zagrebačke Hrvate mojsijeve vjere, koji imadu danas u Zagrebu pod raznim hrvatskim naslovima tri svoja trgovačka društva. Njihova prva patriotska dužnost bijaše, da pobacaju sve Srbe iz uprave tih društava". A upravo zbog takvih čina "svaki Čivutin pokršten ili nepokršten, bio on kod vlade ili u drugoj službi računa se kod Hrvata dostojnijim od svijuju pravoslavnih Srba, koji se pravoslavlja i srpstva nisu odrekli". A oni koji su ga se odrekli kao Starčević, Došen, Harambašić "danas vode u društvu sa Čivutima glavnu reč u borbi protiv svoje nekadanje vere". Dostokora su iz društava izbačeni i "Staro Hrvati" ili "pravi Hrvati". Termin koji je trebao sugerirati da postoje "dobri" Hrvati, koji bi se sa sugrađanima židovskog podrijetla trebali obračunati, ako žele slogu Hrvata i Srba. Dok postoji savez Hrvata s "Čivutima", Srbi će stvarati svoja samostalna trgovačka i ina društva.³³

Srbobran je smatrao da je sav život Hrvata rastrovan "čivutizmom" i "klerikalizmom". "Klerikalizam i čivutizam, to su dva pola između kojih

³² "Odlikovani 'Hrvati'", Isto, br. 169/1902.; "Matica hrvatska i begovski 'pivač'", Isto, 13. (25.) I. 1887., 6.; v. i brojeve 119-123/1898., "Srpske narodne pjesme u Hrvata", te 25. V. (6. VI.) 1899., 61., "Osvajanje srpske kulture kod Hrvata i dalje"

³³ "Hrvati i Srpsko trgovačko udruženje", Isto, 11. (24.) XII. 1901., 270.; "41 i po Srbin na 100 Hrvata", Isto, 5. (18.) VI. 1902., 118.

se besvjesno njha veliko-hrvatska misao i nema tog junaka, koji bi se drznuo makar samo pokušati da osnuje stranku izvan domašaja ova dva magnetska pola” Nema te ideje u Hrvatskoj u koju nije pljunuo klerikalizam i čivutizam”,³⁴ ocjena je srpskih samostalaca hrvatskoga stranačkog života. I Strossmayerovo mišljenje o Židovima pridodaje *Srbobran* dokazima kako je politika hrvatskih stranaka dovela njihove prvake dotle da pred Židovima ne smiju “ni zuba obijeliti”, a kamo li “ustati protivu njihova preplavlivanja Trojednice”. Tako je eto i Strossmayer “otkrio svoje židovsko srce” u poznatom listu rabina Blocha “Oesterreichische Wochenschrift” u kojem je donesen razgovor novoga đakovačkog rabina s biskupom. Ovaj je izrazio svoje divljenje židovskom nacionalnom osjećaju i značenju židovskog naroda u povijesti. Prema pisanju *Srbobrana* Strossmayer je tom zgodom rekao: “Sa zadovoljstvom spominjem da u židovskom narodu uz sve hiljadugodišnje progonstvo i pritisak još i danas živi nacionalna svijest i da još i danas ima veliki broj Židova, koji otvoreno ispovijedaju židovsku narodnost. Židovski narod igrao je uvijek plemenitu i poštenu ulogu u historiji čovječanstva, te svaki Židov s pravom može biti ponosan na svoje židovstvo”.³⁵

Deviza “svoj k svome” najbolje pokazuje duševno stanje vremena u kojem se događa ovo o čemu govorimo. To je deviza Stranke prava, koju je posebno propagirala Čista stranka prava, želeći bojkotirati srpske trgovine i tako ojačati hrvatski trgovački stalež. U ovo vrijeme žestokih sukoba, ova deviza je dobivala na značenju. Najgorčeniju borbu srpski tisak je vodio s *Hrvatskim Pravom*, listom Čiste stranke prava, koji je izdavao Josip Frank, koji je bio podrijetlom Židov. *Srbobran* ga je optuživao da “ne radi ništa drugo, nego ždere Srbe i pod firmom hrvatstva zastupa i proturuje čivutske interese”. *Hrvatsko Pravo* afirmira devizu “svoj k svome” “jer misli da će se onda kod Čivuta kupovati, a tada bi čivutskom “Pravu” bilo srce na mjeri. Svoj k svome (Čivutinu)”. U raspravama sa srpskim tiskom *Hrvatsko Pravo* je pisalo, kako čitamo u *Srbobranu*, “da su mu Čivuti kud i kamo miliji, nego ‘tzv. Srbi’, o čemu je zaista bilo izlišno uvjeravati svijet, kad ono čak i sluškinje poziva, da pazare kod njegovih vjernih ‘Hrvatata mojsijeve vjere’”. *Srbobran* je odgovorio istim pozivom Srbima da ne kupuju ništa “kod Čivutina”, što će biti najbolji odgovor “tevbiji oko čivutskog Prava”.³⁶

Srpski tisak je smatrao Židove uzurpatorima hrvatskog domoljublja. “Ko je ovih dana u Zagrebu bio, taj je mogao i čuti i vidjeti, kako se Čivuti ovdje baše, kako samo oni hrvatstvom vladaju, oni su vođe, vlasnici, gospodari hrvatski, zatočnici velike hrvatske misli itd” vođe bajagi najpatriotičnije stranke, oni su svud u svakoj čorbi mirođija”. Istaknuli su veliku devizu “svoj k svome” kao podvalu hrvatskom puku kojega že-

³⁴ “Gromobran”, Isto, 11. (24.) VI. 1902.

³⁵ “Štrosmajer i Židovi”, Isto, 3. (15.) IX. 1896., 98.

³⁶ “Čivuti na djelu”, Isto, 10. (22.) IV. 1899., 43.

le odvratiti od srpskih trgovina. Srbobran zatim nabraja prezimena koja "Hrvatsko pravo" preporučuje kao hrvatske trgovce, koja su gotovo sva podrijetlom židovska. Želi Hrvate "osvijestiti" i učiniti sposobnim da vide gdje leži opasnost. Zanimljivo je da ni na jednom drugom području srpski tisak nije tražio slogu s Hrvatima osim u poticanju stvaranja zajedničkog fronta protiv Židova. "Da nema toga tuđeg masla i namet-patriotizma bilo bi i Srbima i Hrvatima i lakše i bolje." A ovako "Čivuti i druge tuđe sluge zameću kavgu među nama, mi se gložimo protiv hrvatskih i srpskih trgovaca, kojih jednih i drugih nema. Hrvati su amtsdineri, brifregeri, Srbi su financi, žandari", a i s tih mjesta će ih skinuti Židovi za 20 do 30 godina. "Onda će slobodna Amerika biti naša otadžbina" a ovdje će se samo Čivuto-Hrvati, tj. Čivuto-Mađari i Čivuto-Nijemci bašiti, oni će ovdje carevati" Pa kako u ovoj zemlji nema niko petlje da razračuna s tom sortom nećemo ni mi da se namećemo sa svojim savjetima, već ostavljamo svjesnim i Srbima i pravim Hrvatima, da rasprave i riješe, da li da se međusobno kolju, ili da se odupru Čivutima, recimo Čivuto-Hrvatima?" No, *Srbobran* je uvjeren da njegove riječi ne dopiru do svijesti Hrvata. On im predbacuje što ne osjećaju židovsku opasnost, nego su svu snagu koncentrirali na borbu protiv Srba.³⁷

Prema pisanju srpskog tiska uzajamnost i prijateljstvo Židova i Hrvata bilo je obostrano. "Izraeličan" se u dopisu *Obzoru* pozvao se na proroka Jeremiju ("Dižite dobrobit zemlje u koju sam vas vodio i molite se za nju Gospodinu, jer kad je zemlji dobro, i vama bit će dobro") da iz njegovih riječi objasni židovsko prijateljstvo s Hrvatima i njihov angažman u svim hrvatskim akcijama, kako gospodarskim, tako i političkim i kulturnim. "Hrvatski narod je zaista zaslužio našu ljubav, štovanje i našu zahvalnost, jer kad nas drugi narodi koji se hvastaju da su prosvjetljeniji od Hrvata, progone, izmišljavajući kojekakve afere, ter na ovaj način šire prezir proti nama, tada se 'hrvatski narod pokazao prama Izraelu pravednim i ljubaznim'", citirao je nepoznati "Izraeličan" riječi nadržabina Hosee Jacobija izrečene u propovijedi još 1883. Uz to je "Izraeličan" pozvao sunarodnjake da glasuju za hrvatsku opoziciju na izborima 1887.³⁸ *Sloboda*, organ Stranke prava, ostavila je ovakvo svjedočanstvo: "Židovi u Hrvatskoj su pristalice Ante Starčevića. A oni ne pristaju uz ono što je klimavo".³⁹

Vratimo se na čas nadržabinu Hose Jacobiju. Kad je 1883. prvi puta propovijedao u zagrebačkoj sinagogi na hrvatskom jeziku, rekao je sljedeće: "Svemogući, predobri Bože! Prvi put stupam na posvećeno ovo mjesto, da Izrael učim tvoju nauku u jeziku naše premile otadžbine: u jeziku naroda, koji je uvijek tvoju nauku o slogi i ljubavi svetom držao; u jeziku naroda, koji se je uvijek pravednim i ljubeznim, veledušnim i ple-

³⁷ "Čivuti i hrvatski patriotizam", Isto, 18. (30.) V. 1899., 58.

³⁸ "Izborna kretanje u Trojednici", Isto, 29. V. (10. VI.) 1887., 61.

³⁹ "Zagrebački dojmovi", *Sloboda*, 18. X. 1884., 238.

menitim prama Izraelu pokazao, te mu nikada nije priečio, da tebe počituje i služi. Ah, koli nestrpljivo čekah ovaj čas, u kojem ću i ja braći Hrvatima pokazati da se ćutim vjernim sinom domovine, i da se radujem njenom napretku”.⁴⁰ Slaveći 25. godišnjicu svoje službe u Zagrebu, u siječnju 1893. nadrabin Jacobi je ponovno u propovijedi izdvojio Hrvatsku kao zemlju u kojoj su Židovi pošteđeni nepravdi i progona. Ta je propovijed objavljena u dvije brošure (na hrvatskom i njemačkom jeziku), do kojih na žalost nismo mogli doći. Opširnije fragmente te propovijedi donio je *Obzor*. Nadrabin se požalio na razvitak antisemitizma u posljednjih četvrt stoljeća posvuda u svijetu. Ali “u jednoj zemlji nije našao ulaza, u jednoj je zemlji Izrael pošteđen svega zla, i ta je zemlja naša mila Hrvatska”. Vrhovni rabin je izrekao niz komplimentata o kulturi i uljudbenosti Hrvata, te kaže: “I za to je naša dužnost ne samo svakog pojedinca nego i ciele občine, da u svoje svete zadaće osobito i tu uvrsti, da radi za napredak i procvat, za čast i slavu mile naše domovine”.⁴¹

Iz onoga što je do sada rečeno, vidljivo je da srpski tisak navodi kao jedan od bitnih uzroka sukoba Hrvata i Srba filosemitstvo Hrvata. Hrvati su mješavina svega i svačega, a ponajviše “sinova Judinih”. “Zgoljni Hrvati”, “obrezani Hrvati”, “novo Hrvati”, “Hrvati mojsijeve vjere”, “poliveni” i “nepoliveni otadžbenici”, tj. Židovi, stalno su na stupcima srpskog tiska kao dokaz hrvatske nesposobnosti i netolerantnosti prema Srbima i slaboga slavenskog osjećaja. Za *Srbobran* koji se inače ni jednoga trena nije mogao pohvaliti hrvatskim domoljubljem, filosemitstvo hrvatske opozicije, a ponajprije Stranke prava je nepatriotski čin. Srpski tisak je optuživao Židove da usmjeravaju hrvatsku politiku na štetu interesa srpskog naroda i Srbije. Ovo mišljenje nipošto nije posljedica slučajne činjenice što je vođa najrodoljubnije hrvatske stranke bio podrijetlom Židov. Židove se također optužuje da na štetu narodnog načela ističu kozmopolitizam i “dekadentnu” zapadnjačku kulturu. Ali, kao što smo vidjeli i konkurentna snaga Židova srpskim trgovcima igrala je važnu ulogu u stvaranju trajno prisutnog antisemitizma, koji je zapravo opća pojava kod svih srpskih tkz. liberalnih stranaka.⁴² No, ne samo stranaka, nego i u srpskom narodu razvijeni su različiti oblici antisemitizma. Narodno stvaralaštvo najbolji je primjer za to. Poznata bajka braće Grimm, *Ivica i Marica*, u srpskom narodu se prepričavala tako da su ulogu babe vještice igrali “Čivuti”. Oni su našli izgubljenu djecu, domamili ih svojoj kući, gdje “muško dijete zatvore da se goji, a djevojku ostave da im mater sluša. Kad se dijete dobro uhrani i ugoji, Čivuti polazeći na posao nekakav zapovjede materi da ga ispeče pa kad dođu do večer s posla da ga pojedu”. Međutim djevojčica je znala “nešto čivutski”, razumjela je što na-

⁴⁰ Hose JAKOBI, *Svjetlost je naša religija*, Zagreb 1883, 1.

⁴¹ “Izraelićani u Hrvatskoj”, *Obzor*, 1. V. 1893., 99.

⁴² Usp. npr. o Radikalnoj stranci u Ugarskoj L. RAKIĆ, *Jaša Tomić*, Novi Sad 1986., 174.-178.

mjeravaju, pa je s bratom uspjela u peć baciti mater "Čivuta". Potom su djeca pobjegla iz kuće i potjeri koja je krenula za njima.⁴³

Na račun Židova u srpskom tisku napisana je prava lavina najrazličitijih pogrda. Evo kako je *Vrač Pogadač* častio hrvatsko-židovske saveznike: "Moric Štern" otpušten je iz ludnice kao "zgoljni Hrvat Mutimir Zvezdić iz Turske Hrvatske" (br. 3/1896, "Iz Stenjevca"). Hrvati su mješavina svega i svačega, a elitu čine "obrezani Zvonimirovi potomci", pa od "Švarcova" postaju Crnkovići, od "Frankova" Frankopani. *Vrač Pogadač* predlaže "obrezanom hrvatstvu" da "pravilno" pohrvaćuje svoja imena:

Schwarz - Garov

Braun - Mrkov

Weis - Belov

Grau - Sivonja, itd.⁴⁴

Roth - Riđan

Židovi ne moraju žaliti za domovinom: "Kad si u Zagrebu, ne treba ti druge Palestine." Od toga i Hrvati imaju koristi: ne moraju hodočastiti u Svetu zemlju. O toj "novoj Palestini", dakako u podrugljivo značenju, što je i osnovna nakana *Vrača Pogadača*, govori i ova pjesma:

"Nestao je Jerusalem, čivutska je pala kruna,
Nema više car Davida, nema više Solomuna.
Pa nema im ni proroka! Al Bog vidi Izrailja:
Ta "Hrvata obrezanih" bar imade izobilja."⁴⁵

U poznatom procesu kapetanu francuske vojske Alfredu Dreyfusu, koji je bio podrijetlom Židov, glasilo Čiste stranke prava, *Hrvatsko Pravo*, pisalo je sa simpatijama za okrivljenika, kojega je od optužbi za veleizdaju branio i poznati francuski književnik E. Zola. *Vrač Pogadač* se svrstao u red onih koji su pozdravili presudu nad Dreyfusom, ali to je povezano na zanimljiv način s političkim protivnicima u Hrvatskoj. Aludirajući na smrt dra Ante Starčevića i ulogu Josipa Franka, *Vrač Pogadač* je pisao:

"Zola - Drajfus, Drajfus - Zola, već obilo uši.
Tako Židov javno mnenje umije da guši.
A ovamo 'čisti' Jozef iskopao brlog,
Pa s dana na dan jaši svoga -
'Najvećeg vumrlog'".⁴⁶

Sve što je dolazilo iz židovske ruke, bilo je odbacivano s gnušanjem, pa bio to i kalendar sv. Save, koji je 1895. izdala tiskara Hartman. Tu su bile slike Dimitrija Demetra, Stjepana Miletića i glumca Nikole Malina.

⁴³ Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, *Srpske narodne pripovijetke*, Beč 1853., 114.-117.

⁴⁴ "Prvo uputstvo za pohrvaćivanje prezimena", *Vrač Pogadač*, br. 7/1896.

⁴⁵ "Dinastija Frank", Isto, br. 12/1896.

⁴⁶ "Sitne krupnice", Isto, br. 14/1898.

“Poznato je da je naš narod već po prirodi, da tako kažemo neki antisemita, pa stoga vrlo nerado prima sve što mu dolazi iz čivutskih ruku, a kako se tek mora dojmiti kad iz tih ruku primi jednu narodnu knjigu” s takvim slikama, što dokazuje da i Hrvati “imaju tu svoje prste”. Slično je prošao i kalendar “Orao”, koji se tiskao u Pfeiferovoj tiskari u Osijeku.⁴⁷ U “Letopisu Matice srpske” M. Savić je za kalendar sv. Save rekao da je to “čudovište od narodnog srpskog kalendara”. Naravno da je sve pohvale pobrao kalendar “Srbobran”, koji je istican kao “najsrpskija knjiga”.

U srpskom tisku Židovi su ponekad prikazani kao podmukli podstrekači hrvatsko-srpskog sukoba, da oni “Čivuti izvlače svoju čivutsku korist iz te naše mržnje i svađe, pune svoje džepove, potiskuju nas iz trgovine, obrta, da nas drže tako pritisnute”. Kako se u to vrijeme *Hrvatsko Pravo* često izjašnjavalo protiv djelatnosti *Privrednika*, osobito protiv namještanja srpskih šegрта, smatrajući da će ta djelatovna organizacija ugroziti Hrvate, gosički *Srbini* napao je pravaški organ. “Zagrepski Čivuti imadu među ostalima i jedan politički list i na ‘hrvatskom’ jeziku zovu ga ‘Hrvatsko pravo’”. Židovi iz raznih mjesta Europe “sav ološ iz” sve Jevrope plavi i poplavljuje naše zemlje, sela i gradove”. Oni određuju koja će zvanja Srbi birati. “Srbini treba samo da ide u finance i žandare da pomaže Čivutima džepove puniti”, što je *Srbini* smatrao opasnim izborom, pa je pozivao roditelje da šalju svoju djecu u obrtnička zanimanja.⁴⁸ Donedavno je sva trgovina bila u srpskim rukama, pisao je *Srbini*. A prema popisu protokoliranih firmi iz 1898., što ga je izdalo Kraljevsko ugarsko ministarstvo trgovine, otvorene su 1902 trgovačke firme, od kojih 32 pripadaju Srbima, 311 Mađarima i 1559 Židovima. “Eto dakle u čije je ruke prešla gotovo sva naša trgovina u kratko vrijeme. Ali zato nećete naći žandara ili financa da je Čivut. To su gotovo sami Srbi, jer Srbi vole to umišljeno gospodstvo. Srbi dakle paze na mir i poredak u državi, a Čivuti prikupljaju imanja pod njihovim okriljem.”⁴⁹

Srpski tisak je pratio sve događaje u hrvatskom poduzetništvu pa tako i promjene uprave u hrvatskim trgovačkim društvima. Kad su u Hrvatskom trgovačkom društvu “Merkur” nabrojali članove nove uprave, nisu našli ni jednog Srbina. Bili su tu: Šandor Aleksander, Salamon Berger, Fr. Gartner, F. Thaller, L. Bauer, Gj. Grabovac, J. Horvatić, N. Ivančević, L. Kossör, R. Kralj, Ignac Löwy, D. Privora, Već. Prohaska, J. Schnirisch, M. Loebel, W. Reinisch i S. Pollak. Očito je hrvatsko-srpski sukob bio toliki da se nije našlo mjesta ni za jednog Srbina, već su tu bili “sve sami zgojlni Hrvati”, rugao se *Privrednik*.⁵⁰

⁴⁷ “Dvije knjige za narod”, *Omladina*, 1. XII. 1894., 12.

⁴⁸ “Izrailju - mi hoćemo da živimo bez tvoje pomoći”, *Srbini*, 16. (28.) VI. 1899., 15.

⁴⁹ “U čijim je rukama sada naša trgovina”, *Privrednik*, 1. (13.) IV. 1899., 7.

⁵⁰ “Hrvatsko trgovačko društvo ‘Merkur’”, *Isto*, 5. (18.) VI. 1903., 11.

Na optužbe da širi svoje zaštitničke ruke nad Židovima, a nemilosrdno napada Srbe, *Hrvatsko Pravo* je odgovaralo: "Što se pako tiče Židovah, to nismo nigdje čuli ni čitali da su oni protivnici Hrvatah, da su pogrdjivali hrvatsku poviest i hrvatske svetinje, kako to čini *Srbobran* i njegovi fanatični sljedbenici".⁵¹ Srpski tisak nas nuka da s povjerenjem prihvatimo tumačenje *Hrvatskog Prava*. Dok su se Srbi posvuda bili pretvorili u protivnike svakoga hrvatskog napretka i emancipacije hrvatske državne i nacionalne ideje tako da su Hrvati i Srbi izgledali kao dva gotovo nasljedno zavađena naroda, Židovi su dali doprinos napretku Hrvatske na svim područjima, a u nekim mjestima (kao npr. u Brodu na Savi) bili su voditelji najrodoljubnijih državotvornih hrvatskih stranaka. Tako je srpski tisak druge polovice 19. st. nalazio posebno zadovoljstvo kada je uz hrvatskog protivnika redovito vezivao "čivutskog". "Hrvatsko-čivutski" zatornik afirmacije srpstva na svim područjima glavni je negativni lik, uz dakako "jezuitu", na stranicama srpskog tiska.

Kako rekosmo, srpski tisak je baš na gospodarskom području, i to jedino na njemu, nastojao postići suglasje Hrvata i Srba. *Zastavin* dopisnik iz Zagreba pisao je da je neki zemljoradnik Košćević optužen za veleizdaju i osuđen na sedam mjeseci zatvora, jer da je rekao: "Ta samo da dođu već ti Rusi, pa da oteraju sve Čivute do đavola". Dopisnik "Gojko" nastavlja: "Ovaj slučaj trebao bi da opameti Hrvate. Oni se sa svim zanoše za Čivutima, koji ni u Hrvatskoj nisu bolji no inače. Malo antisemitizma ne bi škodilo u Hrvatskoj", potcrtala je posljednju rečenicu *Zastava*.⁵²

Slika Židova u srpskom tisku

Novine nisu izvor kojima povjesničar brzo i rado poklanja povjerenje. Ali mogu poslužiti kao izvor dragocjenih obavijesti o strukturi ideologije. U tom kontekstu neobično je važna slika drugoga u našim očima i naša u vlastitim i tuđim očima. Za stvaranje slike o drugome novine su u to vrijeme najvažniji izvor.

Slika Židova u srpskom tisku sadrži sve stereotipove kojima jedan antisemit gleda na Židova: počevši od vanjskog izgleda na slikama, opisivanja pojedinih duševnih svojstava do objašnjavanja karaktera uopće. Slika svakog protivnika srpske nacionalne misli u srpskom tisku je bez imalo ljepote, ljudskih crta. Uz hrvatsku, posebno je nakazna slika Židova. Na karikaturama *Vrača Pogodača* Židov je mala, usaljena nakaza, velikoga nosa i grabežljivih očiju, pod kojim stenje i dušu ispušta njegov dužnik. Na Židova je *Privrednik* sasuo pravu lavu optužbi za sve zle navike svih, osobito slavenskih naroda. Kao nositelji "razornog kozmopolitizma" Židovi i Katolička crkva su krivi za sve nedaće Slavena. *Srpski Sion*, glavno

⁵¹ "Svoj k svomu", *Hrvatsko Pravo*, 14. IV. 1899., 1032.

⁵² "Pismo iz Zagreba", *Zastava*, 6. (18.) V. 1887., 68.

glasilo Patrijaršije, u dugim teološkim raspravama o naravi katolicizma dolazi do zaključka da je judaizam “korenita i centralna osobina”, koja čini dušu katolicizma. Zakon, obred, vanjska ceremonija, sve što je u judaizmu važno, preuzeo je katolicizam. On je prihvatio od judaizma učenje o poslanju mesije, koji će obnoviti svjetsko carstvo. Umjesto duhovnog mesije, “u svesti rimske crkve ponikla je ideja mesije osvajača, koji je imao ustanoviti carstvo Izrailjovo i raširiti svoju vlast po celoj zemlji”. I površno u ova teološka pitanja upućeni čitatelj može odmah vidjeti manjkavosti ovakva umovanja. Katolička crkva nikada nije vidjela ulogu Mesije kao zemaljskog osvajača. No, uočava se i mišljenje lista da je judaizam pokvario katoličku vjeru. U teološkim raspravama glasilo Srpske patrijaršije u Karlovcima zastupalo je tezu da je kršćanstvo moguće i bez židovstva. *Srpski Sion* se suprotstavljao protestantskim teolozima zbog “priznavanja jevrejske religije kao one koja ima svoj *raison d’etre* uporedo s hrišćanstvom”.⁵³

U Židovima srpski tisak vidi izrabljivače, poticatelje sukoba među narodima, kako bi u tim prilikama zavladao svijetom. Židovstvo “kao neproizvodni soj ljudski, koji je svikao da živi od smutnji i tuđe nevolje, propleteno je u svim događajima kao neka kazna Božja. Ono je svojim kapitalom potčinilo sebi sve kulturne i političke tekovine čovječanstva, te ih po volji dotjeruje na kalup svojih sebičnih ciljeva”. Pa i jedna od najkorisnijih stečevina, tisak, i to u svijetu, “žalosno se previja pod jarmom čivutske samovolje”.⁵⁴

U njihovim rukama koncentrirana su golem bogatstva. Sve rade planirano, ustrajno, s jasnim ciljem: da zavladaju svijetom, ustrajan je u tom mišljenju sav srpski tisak. U Hrvatskoj pak “Frankovi ljudi oko čivutskog “Prava” rade živo i smišljeno i u nas svoje, te bi i ovdje već svuda tako bilo, da se ne opiru i ne brane još jedini Srbi koliko-toliko i kako-tako - Razumije se da se čivutsko “Pravo” zato tako gromko i žestoko dere protiv Srba, samo da odvrati pažnju od Čivuta i njihova rada”.⁵⁵ Osnivanje svjetske židovske banke u Londonu 1898. bilo je za *Srbobran* samo dokaz da Židovi “ko bajagi” osnivaju banke iz domoljubnih razloga. “U samom Zagrebu imade npr. nekih desetak takvih banaka i štedionica sa zvučnom patriotskom hrvatskom firmom, a u stvari su to prava čivutska legla.” Banka koja je stvorena u Londonu, po mišljenju *Srbobrana*, najbolje dokazuje da Židovi gledaju samo na vlastitu korist. Zadatak te banke trebao bi biti “ko bajagi krijepljenje židovskih kolonija u Siriji i Palestini, organizacija njihova i njihova kredita”, a samo “onako kao mimogred spominje: da će joj još u zadatak spadati, da prikuplja, podiže i

⁵³ “Misionarstvo među Jevrejima”, *Srpski Sion*, 12. VIII. 1901., 32.; “Osnovni princip rimskog katolicizma”, *Isto*, 21. I. 1896., 4.; a tekstovi s istim naslovom objavljeni su i u brojevima od 13. III. 1896., 12., br. 15/1896, br. 25. i 33.

⁵⁴ “Loša usluga”, *Srbobran*, 3. (15.) VIII. 1891., 36.

⁵⁵ “Čivuti svi i svuda”, *Isto*, 22. IV. (4. V.) 1899., 47.

snaži čivutski poduzetnički i privredni duh, da organizira Čivute i njihov kredit “svuda u svijetu”, da im pomogne i omogući kupovanje zemlje itd. da se u nju ulaže - koncentrišu svi čivutski vjeroispovijedni i narodni fondovi i ostali čivutski kapitali” Ta banka je trebala biti matica njihova djelovanja. “Glavni i jedini cilj sviju tih sionističkih kongresa, društava, banaka itd. to je, da se svi kapitali, sva trgovina, industrija, zemlja, jednom reči sve imanje svega sveta, u čivutske ruke okupe. Oni to rade tiho, mirno, neprimetno, da niko ne zna, ne vidi, ne oseti, ali oni rade. Naročito im je u službi framasonstvo, lažni liberalizam.”

Srbobran je svih upozoravao na židovsku opasnost, ponajprije Hrvate pa Mađare i Nijemce. On je koristio svaku priliku, svaki govor u austrijskom ili ugarskom parlamentu, prenosio svaki nastup antisemita, da bi čitateljima ogadio židovskog sugrađanina. Jedan od uzroka opće mržnje prema Austriji u balkanskim zemljama jest da je ona tobože pomagala Židovima, i “ovaj zvjerski karakter pokazao se na djelu tamo dolje tako, da su Čivuti upravo pustošili, a Austrija je bila ona, koja je ovu opasnu rasu potpomagala i unapređivala ekonomska svojstva čivutska”, zadovoljno prenosi *Srbobran* govor jednog zastupnika u austrijskom parlamentu.⁵⁶

Srpski tisak propagira svaki primjer bilo gdje u svijetu ili kod nas na kojem se može naučiti kako se uspješno boriti protiv Židova. Poljski primjer jednodušnog odbacivanja židovskog kalendara primjer je na kojem i *Srbobran* želi izgrađivati srpske nazore. Prihvatljiv primjer pružio je i virovitički vlastelin Lipe, koji ih je ignorirao i tražio od svakoga na vlastelinstvu da postupa “kao da čivuta nikako ni nema u Viroviticima”.⁵⁷ Gdje god da se pojave kakve antižidovske demonstracije, *Srbobran* i *Vrač Pogodač* s osobitom ih pažnjom konstatiraju i raduju im se jer su to za njih uvijek “odgovori na židovska izazivanja”. Svaka rigorozna mjera protiv Židova bila je dopuštena i u *Srbobranu* opravdana.⁵⁸

Iznad svega srpskom tisku su prihvatljive ruske metode. Uvijek s velikim razumijevanjem i odobravanjem prati što vlasti poduzimaju u toj državi protiv Židova. Rusija je tada bila zemlja koju su najžešće zahvatili antisemitski pogromi. Razbijeni prozori na kućama Židova, razorene trgovine, groblja, ranjeni i poginuli, diskriminacija svake vrste, bile su činjenice koje su jasno govorile da se Židovi moraju iseliti. Petrograd je prednjačio u diskriminaciji. Čak i oni Židovi, koji su prešli na pravoslavlje, nisu mogli zauzimati činovnička mjesta. Zahvaljujući bogatstvu baruna Hirscha, započeli su svoj veliki egzodus u Ameriku. Protjerivanje Ži-

⁵⁶ “Nova svjetska čivutska banka”, Isto, 21. VII. (2. VIII.) 1898., 85.; “Kako Čivuti rade”, Isto, 4. (17.) VIII. 1900., 170.; “Delegat Volf o politici na Balkanu”, Isto, 5. (18.) VI. 1901., 120.

⁵⁷ “Poljaci protiv čivutskih knjižarnica”, Isto, br. 271/1901.; “Prijeke lijeke od Čivuta”, Isto, br. 12/1899.

⁵⁸ “Car Nikola I i Čivuti”, Isto, br. 77/1896.

dova i iz Rumunjske doživjelo je u *Srbobranu* također pljesak. “Kako li su morale Rumunjima suze teći kad su ih Čivuti ostavljali”, bio je komentar *Srbobrana* na tešku tragediju pojedinaca i skupina samo zato što su Židovi.

Dolazak poznatog antisemite, Karla Luegera, na mjesto gradonačelnika u Beču, popraćen je u *Srbobranu* pljeskom. “Židovski listovi nariču nad razvalinama svoga novoga Jerusalima”, s radošću je komentirao nove činjenice *Srbobran*.⁵⁹ Već smo spomenuli poznatu aferu Dreyfus. Srpski tisak ju je iskoristio da izrazi svoj antisemitizam i predstavi Židove kao ljude svemu sklone. Naime 1893. primijetilo se da iz francuskoga glavnog stožera nestaju važni spisi. U rujnu mjesecu 1894. netko je jednom francuskom časniku predao poznati “bordereau”. Taj “bordereau” je bio komadić papira bez datuma i potpisa, u kojem netko javlja nekoj drugom da mu je poslao pet tajnih vojnih spisa. Taj papirić je ukraden iz košu a njemačkom veleposlanstvu u Parizu. Za rukopis kojim je papirić pisan, tvrdilo se da pripada kapetanu Dreyfusu. Njega je vojni sud zatvorio, a zatim optužio i osudio na doživotnu robiju i poslao na Vražji otok na izdržavanje kazne. No, slučaj je Francusku podijelio. Jedni su smatrali da je Dreyfus kriv, drugi da je nevin. Parnica je obnovljena, a *Srbobran* je to doživio kao potvrdu snažnog utjecaja “Čivuta”, jer je Dreyfus bio Židov. “Sva čivutska štampa digla se u pomoć Drajfusu samo zato što je Čivutin” u opšte razvila se besprimjerna agitacija, koja je pokazala moćni položaj Čivuta u svijetu”. Afera je potresala Francusku. Na reviziji parnice Dreyfus je ponovno osuđen, sada na deset godina zatvora. Presudu je *Srbobran* doživio kao da je “pravdi zadovoljeno”.⁶⁰ Bio je to samo još jedan primjer gdje se aplaudira svemu onom što je Židova izlagalo nevoljama.

Jednako tako srpski tisak nastoji istaknuti sve ono što može bilo kojega Židova kompromitirati, jer je to za srpske novine odmah kompromitacija cijele zajednice.⁶¹ U svakom zlu, koje postoji na ovom svijetu, šćućurio se “Latin” ili “Čivutin”, “a čeda onih što Hrista na krst metnuše” na stranicama srpskog tiska spremna su učiniti najveća zla. “Iškariotovo pleme” u tome se ne da ni od koga nadvisiti. U svakoj nedaći koja zadesi Srbe, vidi se uz “Latina” i “čivutski nokat”. Iz Židova izlazi svako zlo. Jedva da će se koje naći kojemu oni nisu izvor. Kao što su Englezi naučili Indijance piti i tako ih upropastili, tako svakim zlom Židovi zaražavaju Slovake, Poljake i Ruse, piše neobjektivno *Privrednik*.⁶² Kad je govo-

⁵⁹ “Kraj židovskog gazdovanja u Beču”, Isto, 4. (16.) V. 1895., 50.; “Beč u rukama antisemita”, Isto, br. 51/1895.

⁶⁰ “Kritični trenuci u Francuskoj”, Isto, 5. (17.) VIII. 1899., 92.; “Drajfus ponovo osuđen”, Isto, 31. VIII. (12. IX.) 1899., 103.

⁶¹ “Svađa u zagrebačkom Izrailju”, Isto, 5. (17.) I. 1895., 2.; “Pobjegao Čiva”, Isto, br. 175/1902.

⁶² “Preko mjere piti znači: svoj rođeni ubojica biti”, *Privrednik*, 4. (17.) XII. 1903., 23.

rio općenito o ljudskim manama, *Srbobran* je samu sklonost čovjeka prema zlu krstio židovskim imenom. Tako on vidi da se u narodu sve više širi “odurna životinjska sebičnost ili ako hoćete jevrejska sebičnost”.⁶³

Jedan od uzroka antisemitizma u srpskom tisku jest i stereotip po kome su Židovi kolektivno krivci za Isusovu smrt. Ništa nema apsurdnije od optužbe da su Židovi raspeli Isusa. Kao da Isus nije bio i sam Židov i kao da nije volio i narod i svoju domovinu. Žalosna je činjenica da su kršćani stoljećima upotrebljavali protiv Židova kao naroda to što je nekoliko židovskih poglavara osudilo Isusa u jednom političkom procesu, kakvih je u svakom narodu bilo stoljećima. Isusova osuda samo je simbol milijuna osuda nevinih ljudi po cijelom svijetu među svim narodima. No stereotip o krivnji za Isusovo ubojstvo živ je u *Srbobranu* duboko u 19. stoljeću. “Ocevi i sinovi Izrailjevi, ogrezli u rđi i prljavštini duše svoje, zaslijepljeni strastima grješnim, ne vidahu ono što dolazi, te ubrzaše hod nesreće svoje”,⁶⁴ pisao je *Srbobran* između ostaloga u čestitci za Božić.

Posebno žestok antisemit među srpskim ideolozima bio je Sima Lukin Lazić, *Srbobranov* “historicus” i izdavač antisemitskog i antihrvatskog lista *Vrač Pogađač*, koji je izlazio u Zagrebu 1896-1902., a kasnije u Novom Sadu. Za njega srpska pisana kulturna povijest postoji najmanje 10 000 godina. Srbi su sigurno podrijetlom od Noe i njegova sina Jafeta. Pradomovina im je Indija, odakle su naselili cijeli svijet. Bilo ih je i u semitskim zemljama, a Lazić nipošto ne misli da Srbi i Židovi imaju isto podrijetlo. Takve tvrdnje, kao žestoki antisemit, shvaća kao podvalu srpskih neprijatelja. Njih Lazić odmah uštkava zaključkom koji se često citirao po ondašnjim novinama: Ako su te tvrdnje točne, onda jedna osoba čast pripada Srbima: Isus Krist “sam Gospod naš i Spasitelj po svom zemaljskom porijeklu, bio je - Bož” oprosti - Srbin! Ili bar Srbi su najbliži rod Gospodnji”, umuje Lazić.⁶⁵ Lazićevu kombinatoriku kojom posrbljuje Isusa, ismijali su ondašnji hrvatski mediji, a srpski su ga slavili kao zaslužnog istraživača srpske povijesti, dok su ga drugi (S. Stanojević) napali kao lakrdijaša, šarlatana, neznalicu, falsifikatora i drskog bukača.⁶⁶ Lazić se kasnije opravdavao da nije tvrdio da je Krist Srbin, jednako “kao što po uvjerenju i osjećanju nije bio ni Čivutin, jer on je baš Čivutstvo bičem gonio, baš Čivutstvo je njega raspelo na Golgoti”.⁶⁷

⁶³ “Iz naroda o narodu”, *Srbobran*, br. 33/1884.

⁶⁴ “Rodio se Spas!”, Isto, 21. XII. 1891. (2. I. 1892.), 75.

⁶⁵ S. L. LAZIĆ, *Srbi u davnini*, Zagreb 1894., 78.; usp. o tome K. MILUTINOVIĆ, *Studije iz srpske i hrvatske historiografije*, Novi Sad 1986., 178.-183.

⁶⁶ “Jedna žalosna pojava”, *Branik*, br. 5/1895.

⁶⁷ “Uredništvu *Srbobrana* u Zagrebu”, *Srbobran*, 5. (17.) I. 1894., 123.

Zaključak

Osnovni problem hrvatsko-srpskih odnosa u drugoj polovici 19. st. bile su dvije različite nacionalno-državne koncepcije. Srbi u Hrvatskoj zagovarali su na tlu hrvatskih zemalja srpsku državnu ideju. To je korijen hrvatsko-srpskog sukoba. Vrlo važan uzrok tih sukoba, prema pisanju srpskog tiska, je filosemitstvo Hrvata. Sve srpske tzv. liberalne stranke su izrazito antisemitske. U borbi za emancipaciju hrvatske misli, prema pisanju srpskog tiska, Židovi su mahom stali uz Hrvate, stupali su u hrvatska gospodarska, kulturna, politička društva i bili nerijetko njihovi nositelji. Srpski tisak je optuživao Židove da hrvatsku politiku usmjeravaju u velikohrvatskom smjeru, da uz blagoslov Hrvata zauzimaju pozicije u gospodarstvu. Židovi su bili spremniji za nove oblike gospodarstva te su uz pomoć hrvatskih saveznika potiskivali Srbe, osobito na području trgovine. Srpski tisak je neprestano optuživao hrvatsku opoziciju, osobito Štranku prava, za nepatriotske simpatije prema Židovima. Osuđivali su Židove da usmjeravaju hrvatsku politiku na štetu interesa srpskog naroda i Srbije, da na štetu narodnog načela ističu kozmopolitizam i "dekadentnu" zapadnjačku kulturu.

"Hrvatstvo" i "Čivutstvo" su pojmovi uvijek u simbiozi, vrhunac pogrde u rječniku srpskih novinara, kojim se želi nekoga okvalificirati kao zloduha i neprijatelja.

Slika Židova u srpskom tisku je u svakom pogledu, i u moralnom i u fizičkom, nakazna. Židov je rugoba, velikog, kukastog nosa, grabežljivih očiju, mala nakaza velikog trbuha koja gnječi sve s čime dođe u dodir, a "čivutski nokat" zabijen je u svaku srpsku ranu. Oni su gospodari svjetskog kapitala, svjetskih novina kojima izazivaju sukobe među narodima da bi mogli na toj mržnji koju umjetno stvaraju, prigrabiti vlast svega svijeta. Oni su ubojice Isusa Krista, koji je, po nekim interpretacijama srpskih ideologa Srbin, ali je sigurno da nije "Čivutin".

Jedan od bitnih elemenata ideologije koju zastupa srpski tisak druge polovice 19. st. je antisemitizam. Filosemitstvo Hrvata jedan je od bitnih uzroka hrvatsko-srpskih sukoba. Židov je nakaza i riječju i slikom u srpskom tisku, spremna na sve zlo.

SUMMARY

DEPICTIONS OF JEWS IN THE SERBIAN PRESS IN CROATIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY

The major issue shaping Croat-Serb relations in the second half of the 19th century was two opposing concepts of nationalism. Serbs living in Croatia advocated the extension of Serbian statehood. This was the root of the Croat-Serb conflict. According to the Serbian press, an important cause of this conflict was the pro-Semitic attitude of the Croats. All of the Serb liberal parties at this time were markedly anti-Semitic. In the struggle for the emancipation of Croatia, the Serb press reported, Jews were fully behind the Croats, and they occupied important positions in Croatian economy, culture, and politics. The Serbian press accused the Jews of pushing politics in Croatia toward the idea of Greater Croatia, and that Jews were taking over the Croatian economy with the blessing of Croats. It claimed that Jews were well-positioned to take advantage of new economic conditions, especially in retailing, and that with the help of their Croatian allies they were squeezing Serbs out of these areas of economic life. The Serbian press constantly accused the Croatian opposition, especially the Party of Right, of unpatriotic sympathies towards the Jews. They claimed Jews were directing Croatian politics against the interests of Serbs and Serbia, and that they were sapping the 'nation' principle by promoting cosmopolitanism and 'decadent' western culture.

The image of Jews presented by the Serbian press was in moral and physical terms subject to severely negative stereotypes. The Jew is presented as a hideous figure, with a large hook nose, greedy, rapacious eyes, of small stature made grotesque by an abnormally large belly that suffocates everything that comes into contact with it, and a 'čivutski' fingernail that drives into Serb wounds. They are rulers of world capital, they control newspapers of international reputation that incite conflict among peoples so that they can profit from these divisions and thereby take control of the whole world. They are the killers of Christ, who according to some far-fetched Serbian ideologues was a Serb, but in no sense was a 'Čivutin'.

Analyzing the Serbian press of the nineteenth century, anti-semitism was not well developed among Croats at this time. The roots of anti-semitism among Croats have to be sought in a later period.